

Թեան մէջ եղած են զանազան կարծիքներ, նոյնացնելով զայն կա'մ Եւսեբիոս կեսաւրացիին, կա'մ Ագաթանգեղոսի, կա'մ Փ. Բիւզանդացիի եւ կա'մ ալ Մարարաս Մծուրնացիին:

Արգարեան, համեմատելով Պրոկոպիոս յոյն պատմիչին քով յիշուած Հայոց պատմութեան հատուածները եւ Փ. Բիւզանդացիի եւ Անանունի հատուածին մէջ եղած հատուածները, կը յանդի այն եղբակացութեան՝ թէ «Ժամանակագիրը նոյնինքն Բիւզանդարանի հեղինակն է» (107):

Այսպէս, զանազանելէ ետք՝ Անանունի հատուածին մէջ խօսող տարբեր հեղինակները, կը վերնան հակասութիւնները, որոնք անխուսափելիօրէն կը ստեղծուէին երբ զայն կը վերագրէին Սերէոսի, Է. դարու հեղինակին, որ մերթ կը ներկայանար Մարարաս Մծուրնացիի աշակերտներու ժամանակակից, մերթ խոսքով թաւաւորի պալատին մէջ պաշտօնավարող պալատական, երբեմն իբրեւ առաջին պատմիչ Հայկի, Բելի, եւ այլ քաջերու, կամ չգրուած ժամանակներու պատմութեան, հետեւաբար կանխող Մ. Խորենացիին:

Մինչ Արգարեանի տուած լուծումով՝ բաւական դոհացուցիչ բացատրութիւն մը կը դնէ «Սերէոսի Առեղծուածը»: Կը մնար ճշտել թէ ե՞րբ եւ ի՞նչպէս այս Անանունին Հատուածը Սերէոսի պատմութեան գրքին սկիզբը եկած ու կցուած էր: Արգարեան կը պատասխանէ թէ ան Է. դարէն մինչեւ ԺԳ. դար միացած չէր, բայց ԺԳ. դարուն Սիմէոն Ապարանեցիին արդէն զայն տեսած է Ղազար Փարպեցիի պատմութեան առջեւ, եւ կարծած է որ ան Ղազարի պատմութեան մասը ըլլայ, քանի որ անխորազիր է հատուածը: Յետագային ան ընդօրինակուած է Ղ. Փարպեցիի պատմութեան վերջ, ու միացած ուրիշ անխորազիր պատմութեան մը հետ, որ հրատարակուեցաւ իբրեւ Սերէոսի Պատմութեան գիրքը:

Ո՞վ էր, սակայն, Անանունի հեղինակը

կամ լաւ եւս խմբագիրը: Ինչպէս արդէն նշեցինք, Արգարեան զայն կը վերագրէ Յովհաննէս Տարօնեցիի, որ Բագրատունեաց պատմութիւն մը շարադրած է սկիզբով «Ի սկզբանց անտի» մինչեւ 887. եւ յետոյ պիտի խօսէր հանգամանօրէն Բագրատունի թագաւորներու մասին: Սակայն, այս երկու գրութիւնները իրարու կապելու համար՝ Արգարեան կը դիմէ ենթադրելու որ միջանկեալ մի թերթի չափ նիւթ կը պակսի. նման պակասի ենթադրութիւն կ'ընէ սկզբնաւորութեան համար, ուր պէտք էր Յ. Տարօնեցիի անունը եւ անոր յառաջաբանը ըլլալ:

Բնականաբար այս ենթադրութիւնները կը տրուին իբրեւ լուծում՝ «Սերէոսի Առեղծուածը» լուսաբանելու համար. բայց տակաւին ենթադրութեան սահմանէն ելլելու համար կը կարօտին աւելի դրական փաստերու: Մինչդեռ հոն՝ ուր դրական փաստերը կան, պէտք է ըսել թէ «Առեղծուածը» բաւարար ու դոհացուցիչ կերպով լուծուած եւ պարզուած է:

Գ. գլուխը նուիրուած է բնագրի վերականգնումի աշխատանքին, ուր բազմաթիւ սրբագրութիւններ կ'առաջարկուին, որոնք բնագիրը մեծապէս կ'ուղղեն եւ հասկնալի կը դարձնեն: Կանգ կ'առնենք պահ մը յառաջաբանին մէջ յիշուած «հինգ քաղաքացի» բառին սրբագրութեան վրայ, որ բանասիրական տեսակէտէն ալ մեծ կարեւորութիւն ունի. եւ ըստուգիլ յարգելի հեղինակը երկար խօսած է Բ. գլուխին մէջ, ցոյց տալով այդ ընթերցումին առաջ բերած ծանր հարցերը: Անանունի Հատուածին յառաջաբանին կամ «խոստարանութեան» մէջ կ'ըսուի՝ թէ պիտի յիշատակէ «զամա եւ զաւուրս հինգ թագաւորացն». եւ թէ Մարարաս Մծուրնացիին Սանատրուկի պալատին աւերակներու մէջ գտած արձանագրութեան վերայ տեսած է դրոշմուած «զամա եւ զաւուրս հինգ թագաւորացն» Հայոց եւ Պարթեւաց յունարէն գաղութեամբ»: Դար մը տանջուած են բանասէրները՝ գտնելու համար թէ որո՞նք էին այդ հինգ թագաւորները: Եւ իւրաքանչիւրը առաջարկած

է կա'մ պարսիկ թագաւորներ՝ Որմիզդ, Խոսրով Ապրուէզ, Կաւատ, Արտաշէր, Յազկերտ (Ադոնց), կա'մ հռոմէացի կայսրներ՝ Մօրիկ, Փոկաս, Հերակլ, Երակղակ եւ Կոստաս (Մալխասեան), կա'մ երկուքը միացնելով՝ Մօրիկ, Խոսրով Ապրուէզ, Հերակլ, Կոստանդին, Յազկերտ (Ակինեան), կա'մ սելեւկեան երեք թագաւորներ՝ Սելեւկոս Նիկանոր, Անտիոքոս Աստէր, Անտիոքոս, Թէոս, եւ երկու պարթեւ՝ Արշակ մեծ եւ Արշակ քաջ (Ն. Մառ), կա'մ ալ հինգ թագաւորութիւններ՝ Սելեւկեան, Պարթեւ, Հռոմէացի, Հայ եւ Սասանեան (Ակինեան Բ. կարծիք): Այս բոլոր իրարմէ տարբեր թեր ու դէմ կարծիքները թողնով, Արգարեան չինգ բառը կ'ուղղէ Հին-ի, հետեւելով այս կէտին մէջ Ք. Պատկանեանի, բայց բերելով նոր ու տրամաբանական փաստեր. միայն թէ հոս ալ հարկ է ենթադրել որ ձեռագիրը բաւական կանուխէն խաթարուած ըլլայ, քանի որ ԺԵ. դարուն Սիմէոն Ապարանեցիին Հինգ բառը կարդացած էր եւ ինքն ալ իր կարգին կը թուէր հատուածին մէջ յիշուած հետեւեալ հինգերը. Զարեհ, Արմոզ, Սարհանգ, Շաւարշ եւ Փառնաւաղ, հայ թագաւորներ, որ ըստ Սիմէոնի՝ Պարթեւներուն ալ տիրած ըլլալու էին:

Քննուած ու ճշտուած են 46 տեղիք, որոնց մէջ կան խեղապէս շատ կարեւորներ, ինչպէս են պակասող թերթի յայտնաբերում (ԼԴ), որով կը լրանայ՝ գոնէ պարունակութեան կողմէ՝ բնագրին պակասը. թերթի յաւելում, որ Սերէոսի պատմութեան չի պատկանիր (ԼԵ), թերթերու ետեւառաջութիւն (ԽԶ), որով կ'ուղղուի պատմութեան գրքին վերջաւորութիւնը: Ասոր վրայ աւելցնելու է Էջմիածին թերթին մէջ Արգարեանի հրատարակածը, որով կ'ամբողջանայ ու կը շեղարարուին Կոստաս հատուածը՝ ուր կը նկարագրուին Կոստան Կաթողիկոսի ձեռքով եղած Հռիփ-սիմեանց տաճարի շինութեան պարագաները: Այս բոլորին մէջ, Գ. Արգարեանի կատարած գործը իսկապէս դրական է եւ մեծապէս կը նպաստէ Սերէոսի Առեղ-

ծուածի լուծումին: Եթէ չենք կրնար անվերապահ ընդունիլ իր բոլոր եղբակացութիւնները, առիկա չի տկարացնէր անոր դրական կողմերը: Մեր տարբեր տեսակէտները յաջորդաբար պիտի յայտնենք առանձին յօդուածով, ո'չ թէ քննադատելու նպատակով, որքան՝ նոր լուսաբանութիւններու առիթ ընծայելու համար: Կը շնորհաւորենք Յարգելի Հեղինակին գործը եւ կը մաղթենք անդրադոյն նուաճումներ:

Հ. ՊՕՂՈՍ ԱՆԱՆԵԱՆ

ELISE CIARENZ, «Odi armene a coloro che verranno», Mario Verdone. Ceschina, Milano, 1968.

Փրոֆ. Մարիոյ Վերտոնէ՝ Հ. Մեսրոպ Վրդ. ձանաչեանի խաղերէն լեզուով լոյս տեսած «Ծագակաքաղ Արդի Հայ Գրականութեան» հատորին դրախտականը գրելով, իբր վերնագիր դրած էր. «Չարեհ եւ Արդի Հայ Բանաստեղծութիւնը» (հմտ. «Ausonia», թիւ 3-4, Սիէնա, 1966). կը ծանրանայ գլխաւորաբար Երեւանի բանաստեղծին գործին վրայ եւ դուրս կը ցայտեցնէ անոր նշանակութիւնն ու արուեստը: Այս առաջին քայլին կը յաջորդէ այժմ՝ ներկայ սիրուն հատորիկը, որ 65 էջերու մէջ, իրաւացի ընթերցողին կը ներկայացնէ Զարեհէն 28 բանաստեղծութիւններ՝ ընտրուած Քերթոզին ստեղծագործութեան ամբողջութեան մէջէն, սկսելով անոր առաջին խորհրդապաշտական փորձերէն՝ մինչեւ ապագայաշատ յեղափոխականութեան շրջանը, հասունութեան առաջին քերթուածներէն մինչեւ անոր արուեստի վերջին վիպագութիւնները:

Այսպէսով, ընթերցողը իր տրամադրութեան տակ ունի ո'չ միայն Զարեհի քերթերու թիւններէն ամէնէն գեղեցիկները, այլ նաեւ բաւական ճշգրիտ դադափար մը կը կազմէ այն գարգացումին մա-

սին որ հեղինակը հետզհետե՝ ձեռք բերած է՝ բանաստեղծական արուեստին մէջ, որուն դորձը, կ'ըսէ Վերտոնէն ներածութեան մէջ, «կը յայտնուի ձեւերու եւ նիւթերու արտակարգ զանազանութեամբ»: Թարգմանութիւններուն, կամ աւելի ճիշտ, յարգելի ուսումնասիրին կողմէ տրուած մեկնութիւններուն (հայ բարեկամներու օգնութեամբ) կը յաջորդէ «Ժամանակագրութիւն» մը, «Մատենադիտութիւն» մը եւ փոքրիկ «Բառացանկ» մը: Հատորիկը յարգի է ոչ միայն որովհետեւ խալիբէն լեզուով Զարենցի նըւիրուած առաջին գրութիւնն է, այլ նաեւ աչքի կը զարնէ կտորներու ճաշակաւոր ընտրութեամբ եւ խալիբէնի յաջող թարգմանութեամբ:

Յարգելի Փրոֆ. Վերտոնէնի հայերէնաբանութեան հանդէպ ցոյց տուած շահախնդրութեան մէկ ապացոյցն է նաեւ իր համառօտ յօդուածը, «Հայերը Հռոմի մէջ», հրատարակուած «Strenna dei Romanisti» տարեգրքին երեսուներորդ տըպագրութեան մէջ (հրտ. Staderini, Հռոմ, 1969), ուր կը գտնենք պատմական մեծ արժէք ունեցող հետեւեալ նորութիւնը. 1817ին հռոմայեցի մեծ բանաստեղծ Պելլի կը թարգմանէ Գր. Նարեկացիի «Մատենան Ողբերգութեան» ի «Բան»երէն մէկը: Արդ, Պելլի՝ ըլլալով մին 1800ի իտալացի մեծագոյն բանաստեղծներէն, վերջին յիշեալ գիւտը մեծապէս հետաքրքրական է, եւ կը մաղթենք որ փրոֆ. Վեր-

տոնէ հրատարակէ Պելլիի թարգմանութիւնը որ ցարգ, բացի մէկ փոքրիկ հատուածէ մը, մնացած է անտիպ:

Կ. Վ.

* * *

DANIEL VAROUJAN, «Le chant du pain». Vahé Godel, Pierre Seghers, Paris, 1959.

Ասիկա Դանիէլ Վարուժանի դորձերուն ֆրանսերէն երրորդ թարգմանութիւնն է, յետ «Հարճ»ի (La Coucubine)՝ թարգմանուած Յովհ. Մինասեանէ (հրտ. L'Union d'Entr'Aide Franco-Arménien, Փարիզ, 1955) եւ «Վահագն»ի՝ թարգմանուած նոյնինքն Վահէ Կոտելի (հրտ. Hautlé, Bâle, 1955): Բանաստեղծին հովուերգական-պառնասեան նշանաւոր ժողովածուն՝ Վահէ Կոտելի մէջ գտած է զբայուն եւ ուշագիւր մեկնիչ մը: Կոտել իր համառօտ ներածութեան մէջ կ'ըսէ. «Քերթուածը իր ամբողջութեամբ լուսաւորուած է անրիծ եւ դեղձկական հաւատքով մը, բիրտ եւ հանդարտ իմաստութեամբ մը, դէպի հողն ու մարդկութիւնը տածած վճիռ սիրով մը: Ասիկա յայտնութիւնն ու լուսափայլ յաղթանակն է ամէն օր ներկայացուած ստոյգ եւ հարազատ Մաքրութեան եւ Մեծութեան»։ Եւ արդարեւ այս նշանակութիւններն ու արժէքները ընթերցողին կը ներկայացունեն լաւագոյն կերպով օգտադործելով ֆրանսերէն լեզուի արտայայտչական բոլոր կարելիութիւնները:

Կ. Վ.

ՇՆՈՐՀ Ա.ԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ԱՏԱՑԱԾ ԵՆՔ

ԱՅԵՂԵԱՆ ՄԱՆՈՒԿ Խ. - Երկեր (Բ. հատոր): Հատորը կազմեց եւ խմբագրեց Ա. Ղանալանեան: Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրտ. 1967, էջ 388, տպաքանակ՝ 7000:

ԱՂԻԱՐԵԱՆ ԳԱՌԵԻԿ. - Ապրիլ-մեռնիմ: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1968, էջ 119:

ԱՂՈՆՑ Մ. Հ. - Հայաստանի ժողովրդական տընտեսութիւնը եւ հայ տնտեսագիտական միտքը Ի. դարի սկզբին: Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրտ. 1968, էջ 496:

ԱԹԱՅԵԱՆ ՌՈՒՆԵՐԴ. - Հայ միջնադարեան տաղեր: Մշակուած՝ ձայնի եւ երգեհոնի կամ դաշնամուրի համար (Սայլն այն իջանէր, Ուր եւ մայր իմ, Տիրամայրն, Հաւուն հաւուն, Ես ձայն դառնումս ասեմ, Հաւիկ մի պայծառ տեսի: Էջմիածին, տպ. ԿԹՂ. 1967, էջ 22:

ԱԼԻՔՍԱՆԵԱՆ ԱԻՆՏԻՍ. - Անունը Մասիս գրինք: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1968, էջ 224:

ԱՃԱՌԵԱՆ ՀՐ. - Հայոց դրերը: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1968, էջ 402:

ԱՃԵՄԵԱՆ ԳԵՈՐԳ. - Անապահովութեան փողոցներ: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1968, էջ 376:

ԱԹՎԱԶԵԱՆ Մ. Պ. - Պլաստիկ անատոմիայի հիմունքները: Երեւան, Հայպետուսմանկհրատ, 1963, էջ 208:

ԱՄԻՐԵԱՆ Ս. - Բաները դասակարգի եւ դիւզացիութեան դաշինքն արդի էտապում: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1967, էջ 300:

ԱՆԱՆԿԵԱՆ Բ. Հ. - Աշխատանքը կը դառնայ կեանքի տիրակալը: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1966, էջ 279:

ԱՆԱՏԱՍԵԱՆ Ս. Ա. եւ ԱՆԴՐԵԱՍԵԱՆ Վ. Բ. (Հրատ. խմբագր.). - Մերձաւոր եւ միջին արեւելքի երկրներ եւ ժողովուրդներ (Գ. հատոր): Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրտ. 1967, էջ 232:

ԱՆՏՈՆԵԱՆ Մ. Հ. - Կոմունիզմի կառուցման սուրբեկալի գործունէր: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1967, էջ 155:

ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ ՎԱՐԱԳ. - Հայերէնի պարբերութիւն: Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրտ. 1968, էջ 146:

ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ Հ. Ս. - Մաթեմատիկայի ուսուցման տեսութեան տարրերը: Երեւան, «Լոյս» Հրտ. 1968, էջ 392:

ԱՐՄԷՆ ՄԿՐՏԻՉ ԳՐ. - Երկեր (հատոր երկրորդ): Կը պարունակէ «Վիպակներ» - Մենք սկսում ենք ապրել, Եասուա: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1967, էջ 677, տպաքանակ՝ 10.000:

ԱՌԱԳԵԱՆ Գ. Ե., ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ Թ. Հ. - Լատինական Ամերիկա: Երեւան, «Միտք» Հրտ. 1968, էջ 223:

ԱՌԱԳԵԱՆ Ս. Ն. - Ընդհանուր եւ անօրգանական քիմիայի խնդիրներ ու վարժութիւններ: Երեւան, «Միտք» Հրտ. 1968, էջ 240:

ԱԻՆՏԻՍԵԱՆ Վ. - Հայիկ Աղամեան, կեանքն ու գործունէութիւնը: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1968, էջ 74:

ԲԱՂԴԵԱՆ Ա. - Հայաստանի քաղաքային տրանսպորտի պատմութիւնը: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1968, էջ 294:

ԲԱՂՐԱՄԵԱՆ Հ. Ք. - Հերոս քաղաքը Գնեպրի ափին: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1967, էջ 256:

ԲԱՏԻԿԵԱՆ Հ., ԶՈՒԱՔԵԱՆ Դ., ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ Զ. - Բոյսերի դեկորատիվ սելեկցիայի հիմունքներով գործնական պարապմունքների ձեռնարկ: Երեւան, Համալսարանի Հրատ. 1959, էջ 455:

ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ ԽԻԿԱՐ Յ. - Ստեփան Շահումեան (Կեանքի եւ գործունէութեան վաւերագրական տարեգրութիւն, 1878-1918): Առաջարկն՝ Անաստաս Միկոյեանի: Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1969, էջ 638, տպաքանակ՝ 7000:

ԲԵՍ ԳԱՐԵԳԻՆ. - Այրուած վշտեր (նուէր հեղինակին): Երեւան, «Հայաստան» Հրտ. 1967, էջ 444:

ԲԵՍ ԳԱՐԵԳԻՆ. - Աշխարհը ինձնով է սկսում. (նուէր հեղինակին): Երեւան, Հայպետհրատ Հրտ. 1962, էջ 115: